

بررسی مضامین فاطمی در اشعار دهه شصت از احمد عزیزی

صدیقه حیدری ورزنده^۱، محمدکاظم کهدویی^۲

^۱ کارشناس ارشد ادبیات پایداری دانشگاه یزد

^۲ استادیار گروه ادبیات فارسی دانشگاه یزد

چکیده

شعر فاطمی، یکی از انواع اشعار آیینی است که به شناساندن سیره حضرت فاطمه(س) و بیان حوادث زندگی ایشان می‌پردازد. این مقوله هرچند در دوره‌های گذشته ادبیات فارسی نیز سروده می‌شده؛ اما تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی چندان مورد توجه قرار نگرفته بود. مضامین شعر فاطمی تا قبل از این زمان بسیار کلی و بیشتر درباره شهادت حضرت زهرا(س) بود. با تغییر فضای سیاسی جامعه ایران در سالهای پایانی دهه پنجاه، فرهنگ اسلامی در همه عرصه‌ها و از جمله در ادبیات و شعر تأثیر گذاشت و در نتیجه شاعران انقلاب اسلامی با تکیه بر اندیشه‌های دینی خود به سرودن اشعار آیینی پرداختند. در سالهای دفاع مقدس نیز شاعران برجسته دهه ۶۰ در کنار پرداختن به مضامین متناسب با روزهای جنگ و حماسه، توجه ویژه‌ای به شعر آیینی و از انواع آن-شعر فاطمی- داشته‌اند. به همین دلیل دهه ۶۰ نقطه آغاز تقویت شعر دینی و شعر فاطمی در عصر جدید است. به علاوه، شاعران معاصر سعی کرده‌اند با پرداختن به زوایای مختلف زندگی ایشان، برای شناساندن سیره ممتاز این بانوی بی‌بدیل گامی بلند بردارند. احمد عزیزی از شاعران متعهد انقلاب است که با خلق آثار متعدد به تقویت شعر آیینی و بکارگیری مضامین نو در شعر فاطمی نام خود را با این مقوله شعری پیوند داده است. در این مقاله ضمن شناسایی اشعار فاطمی از احمد عزیزی در دهه شصت، به بررسی مضامین بکار رفته در این نوع شعر پرداخته شده است.

واژه‌های کلیدی: دهه شصت، احمد عزیزی، مضامین فاطمی.

۱. مقدمه

شعر فاطمی یکی از شاخه‌های شعر آیینی است که در آن به مسائل مربوط به زندگی حضرت فاطمه (س) پرداخته می‌شود. در این نوع اشعار به موضوعاتی چون: «نام، القاب، شخصیت، کرامت و فضائل، منزلت، خصائص و ویژگی‌ها، نحوه شهادت، مخفی بودن قبر مادر ائمه معصومین (علیه السلام) بود، اشاره می‌شود. از جمله مضامین شعر ادب و شیعه، دفاع حضرت فاطمه (س) از حق و ذکر مظلومیت آن حضرت و ذکر فدک بوده است» (آئینه‌وند، ۱۳۸۷)

درباره غنای شعر فاطمی باید گفت هر چند شعر فاطمی از همان آغاز اسلام و همزمان با انواع شعر آیینی در ادب فارسی ظهور کرد؛ اما در ادبیات کهن فارسی به نمونه‌های انگشت‌شماری از این اشعار برمی‌خوریم، حتی در عصر صفوی که به عصر گسترش مذهب تشیع در عرصه‌های مختلف مشهور است شعر فاطمی در آثار شاعران نمود چندانی ندارد. در دیوان بسیاری از شعرا از جمله دقیقی طوسی، فردوسی، کسائی، سنائی، ناصر خسرو، خواجه کرمانی، عطار، غضائری رازی و غیره تنها به نمونه‌هایی از این نوع شعر مذهبی برمی‌خوریم.

با پیروزی انقلاب اسلامی و با گسترش فرهنگ اسلامی، شاعران متعهد به سرودن اشعار مذهبی علاقه نشان دادند؛ هرچند با آغاز جنگ تحمیلی بیشتر حجم مجموعه‌های شعری شاعران آن زمان را موضوعات مربوط به دفاع مقدس به خود اختصاص داد. شاعرانی همچون قیصر امین‌پور، حسن حسینی، نصرالله مردانی، سلمان هراتی، محمدرضا عبدالملکیان و دیگران که در این دوره نامی از خود بر زبانها انداختند در سرودن اشعار خود بیشتر به مضامین عاشورایی و انتظار فرج اشاره می‌کردند و به مضامین شعر فاطمی توجه چندانی نشان نداده‌اند. به عنوان نمونه در دوران دفاع مقدس، قیصر امین‌پور در کتاب ظهر روز دوازدهم که درباره رشادتهای حضرت قاسم (ع) و برای نوجوانان نوشته شده تنها در یک بند از اشعار خود به نام حضرت زهرا (س) اشاره می‌کند:

«این صدای اوست/ این صدای آشنای اوست/ این صدا از ماست/ این صدای نواده زهراست/ هست آیا یآوری ما را؟!»

(امین‌پور، ۱۳۶۵)

شعر فاطمی پس از انقلاب و با توجه خاص به ایام فاطمیه از سوی رهبر کبیر انقلاب در دوره های معاصر به طور ویژه مورد توجه قرار گرفته است. در نتیجه انتشار مجموعه شعرهای آیینی در این دوران به طور چشمگیری افزایش یافت. برگزاری کنگره‌های شعر آیینی، شعر عاشورایی، فاطمی، رضوی و مهدوی خود نشان دهنده توجه خاص به سرودن شعر آیینی و بخصوص شعر فاطمی است. در میان شاعران مطرح پس از انقلاب و در دوران دفاع مقدس، احمد عزیزی، سپیده کاشانی، حمید سبزواری به مضامین شعر فاطمی علاقه نشان داده‌اند. به عنوان نمونه احمد عزیزی در کتاب «کفشهای مکاشفه» حدود صد بیت در مدح و ثنای حضرت صدیقه طاهره (س) سروده است.

۱.۱ روش تحقیق:

در این مقاله ضمن بررسی اشعار کتاب «کفش‌های مکاشفه» و «شرجی آواز» که در سالهای شصت تا هفتاد از احمد عزیزی به چاپ رسیده، اشعار فاطمی این دو اثر استخراج شده و از منظر کاربرد مضامین مورد تحلیل قرار داده شده است. هرچند با بررسی اشعار به این نتیجه رسیدیم که بیش از ۹۰٪ از اشعار فاطمی دهه شصت از این شاعر در کتاب کفشهای مکاشفه به چشم می‌خورد.

۲. احمد عزیزی

احمد عزیزی یکی از شاعران متعهد انقلاب است. «وی در چهارم دی‌ماه سال ۱۳۳۷ در خانواده‌ای اهل ذوق در کرمانشاه به دنیا آمد. سرودن شعر را از سال‌های جوانی آغاز کرد. ابتدا سبک شعری مستقلی نداشت و اکثر اشعارش تقلیدی بود از عطار گرفته تا سپهری، آثار شاعران پیش از خود را تمرین می‌کرد. مدتی تمرکزش بر تقلید از غزلیات حافظ بود. تقلیدهای ملال-آوری که دارای ارزش ادبی چندانی نیستند. تقریباً قریب اتفاق قالب‌های شعری را آموذ و حتی از کنار شعر نیمایی و نهضت نو

سرایبی بی تفاوت عبور نکرد. دوران پرسه و روزگار طبع آزمایی و تقلید عزیزی تا سال ۱۳۶۲ ادامه داشت. نقطه عطف زندگی او کشف بیدل بود. آشنایی بیشتر و انس فراگیر او با این شاعر هندی-مغولی پنجره‌های تازه‌ای را به روی ذهن و نگاه عزیزی گشود. احمد عزیزی شاعر شطحیات نیز است و می‌توان او را به‌نوعی احیاگر این نوع ادبی در اثر حاضر دانست.

عزیزی را شاعر پایداری، دفاع مقدس و اهل‌بیت می‌دانند. علت این انتساب، مضامین بی‌شمار شهید و شهادت و انعکاس فرهنگ عاشورا در اشعار اوست مجموعه آثار زیر از او انتشار یافته است: سیل گل سرخ (۱۳۵۲)، کفش‌های مکاشفه (۱۳۶۷)، شرحی آواز (۱۳۶۷)، ترجمه زخم (۱۳۷۰)، خواب‌نامه و باغ تناسخ (۱۳۷۱)، باران پروانه (۱۳۷۱)، رودخانه و دریا (۱۳۷۱) و ملکوت تکلم (۱۳۷۳). (رضوانی، ۱۳۹۰)

احمد عزیزی در نیمه اسفند ۱۳۸۶ بر اثر بیماری‌های قلبی و کلیوی به کما رفته و تاکنون یعنی حدود ۹ سال همچنان در بیهوشی به سر می‌برد.

عزیزی در سرودن اشعار فاطمی نگاهی تازه به کار می‌برد. او نخستین کسی است که در ادبیات منظوم از حضرت زهرا(س) به یاس و یاس کیود تعبیر می‌کند. در مجموع این شاعر آیینی در بکاربردن مضامین نو در اشعار فاطمی از دیگران پیشی گرفته است.

۳. مضامین شعر فاطمی

هر چند در ادبیات کهن شاعران در سرودن شعر آیینی کمتر به گستردگی مضامین توجه داشته‌اند و بیشتر شعر خویش را در قالب مدح و مرثیه و درباره شهادت حضرت صدیقه طاهره(س) می‌سرودند؛ اما شاعران معاصر با نگاهی ویژه به زندگی آن حضرت مضامین بسیار متعددی را به زبان شعر درآورده و به طبع رسانیده‌اند. مهم‌ترین مضامین شعر فاطمی شاعران دهه ۶۰ عبارتند از: ولادت، القاب و کنیه‌ها، علاقه پیامبر به حضرت زهرا(س)، ازدواج، حضرت زهرا(س) در آینه قرآن و حدیث، غم و مصیبت حضرت در دوران جوانی، حضرت فاطمه(س) بعد از وفات پیامبر، دفاع از حریم ولایت، فدک، هجوم به خانه آن حضرت، شهادت محسن، شهادت حضرت زهرا(س) و مطالب مربوط به نحوه شهادت، امام علی (ع) بعد از شهادت حضرت، فرزندان حضرت بعد از شهادت ایشان، فضایل حضرت فاطمه(س)، شفاعت، عصمت، علم، عفت، صداقت و راستگویی و موضوعات دیگری که در این جا مجال ذکر همه آنها نیست.

در این مقاله ضمن مطالعه آثار منتشر شده سالهای ۶۰-۷۰ احمد عزیزی، ابیات و اشعار مربوط به حضرت فاطمه(س) استخراج و از منظر مضامین بکار رفته بررسی شده است.

آثار منتشر شده احمد عزیزی در دهه ۶۰ عبارتند از: کفش‌های مکاشفه، شرحی آواز. در ادامه مبحث به ذکر و شرح مهم‌ترین مضامینی که عزیزی به آنها پرداخته، می‌پردازیم.

۱.۳. علاقه پیامبر(ص) به حضرت فاطمه(س)

شدت علاقه پیامبر به حضرت زهرا(س) بسیار زیاد بوده است؛ اما این علاقه از روی علایق دنیوی و انسانی از جنس ما نیست. پیامبر بارها فرمودند: فاطمه پاره تن من است. «مساله این نبود که چون حضرت زهرا دختر ایشان بود احساسات پدری اقتضا می‌کرد که چنین تعبیر کند. کسی که کتاب آسمانی اش قرآن کریم است و روابط فرزندی و پدری و روابط همسری را از نظر تاثیر در سعادت به این شدت می‌کوبد امکان ندارد که روابط حسنه او با دخترش و علاقه او به دخترش صرفاً جنبه احساسی و پدر و فرزندی داشته باشد و ریشه الهی نداشته باشد.» (مطهری، ۱۳۶۷) عزیزی در ابیاتی علاقه بی‌بدیل پیغمبر اسلام را به حضرت زهرا(س) اینچنین به تصویر می‌کشد:

فهم این نازک خیالی مشکل است

قلب زهرا(س) را محمد، در دل است

کیست نور چشم احمد؟ فاطمه!
کیست تانیث محمد؟ فاطمه!

همچنانکه لاله از صحرا تپید
مصطفی از سینه زهرا تپید

(عزیزی، ۱۳۹۰)

۲.۳ یاس

گل یاس نماد حضرت فاطمه(س) است. روایات بسیاری در تاریخ ضبط شده که پیامبر(ص) بسیار فاطمه(س) را می‌بویید و می‌بوسید و آن حضرت به دخترشان بسیار علاقه‌مند بودند. «در احادیث معتبر از رسول خدا نقل شده که فرمود: خداوند در پیغمبران بوی بهشتی قرار داده در حورالعین بوی گل یاس بهشتی و در ملائکه بوی گل سرخ بهشتی و در دخترم هر سه بو را جمع فرموده است؛ هم بوی انبیا، هم بوی حور، هم بوی ملائکه.» (دستغیب شیرازی، ۱۳۵۴)

نخستین کسی که به صورت بارز در اشعار خود از حضرت فاطمه(س) تعبیر به یاس می‌کند احمد عزیزی است. بعد از او بسیاری از شاعران واژه یاس و یاس کبود را به اشعار فاطمی خود راه دادند.

یاس مثل عطر پاک نیت است
یاس استنشاق معصومیت است

یاس را آینه‌ها رو کرده‌اند
یاس را پیغمبران بو کرده‌اند

یاس بوی حوض کوثر می‌دهد
عطر اخلاق پیغمبر می‌دهد

حضرت زهرا دلش از یاس بود
قطره‌های اشکش از الماس بود

اشک می‌ریزد علی مانند رود
بر تن زهرا، گل یاس کبود

(عزیزی، ۱۳۹۰)

۳.۳ ازدواج حضرت فاطمه(س) با امام علی(ع)

ازدواج حضرت زهرا(س) و امیرالمومنین(ع) به امر خداوند تعالی و به دست پیغمبر اسلام صورت پذیرفت. این پیوند آسمانی اسلام را تقویت کرده و نور هدایت را بر امت اسلام تابانید شاعران در دهه ۶۰، درباره جزئیات مربوط به ازدواج فاطمه(س) و علی(ع) چندان به سرودن شعر نپرداختند. بارزترین مضمونی که مربوط به ازدواج این دو بزرگوار در شعر فارسی به کاربرده شده، هم‌کفو بودن و همسر بودن آن دوست. اگر فاطمه(س) آفریده نمی‌شد هیچ هم‌کفوی برای امیرالمومنین نبود و بالعکس

اگر امیرالمومنین خلق نشده بود، برای زهرا(س) شوهری مناسب نبود. این تعبیر نشان از اهمیت ازدواج حضرت علی(ع) و حضرت فاطمه(س) دارد. شاعران فاطمی در اشعار خود بسیار به این مضمون توجه داشته‌اند.

عزیزی نیز در هم‌کفو بودن حضرت زهرا(س) با امیرالمؤمنین علی(ع) اینچنین زبان به شعر می‌گشاید:

در جهان گر پرتو حیدر نبود

ماه رخسار تو را حیدر نبود

کیست کفوت آنکه در شأنش به زیر

وال من والاه آمد در غدیر

کیست کفوت آنکه در صحرای خم

مست شد از جام اکملت لکم

(عزیزی، ۱۳۹۰)

۴.۳ آب، مهریه حضرت زهرا(س)

هر چند ازدواج حضرت زهرا(س) بسیار ساده و دور از تشریفات برگزار شد؛ اما هنگام ازدواج حضرت علی و حضرت فاطمه(س) تمام آسمانها با همه شکوه و عظمت و با همه ملائکه و عرش در جشن و سرور بودند. در واقع حضرت زهرا از دواجی باشکوه و بسیار زیبا در آسمانها داشتند. امام باقر(ع) فرمودند: مهریه حضرت زهرا(س) در آسمان یک پنجم دنیا و ثلث بهشت و چهار رود از رودهای دنیا. فرات، نیل، نهروان و بلخ مقرر شده و در زمین هم مهر السنه یعنی پانصد درهم بوده است. «(رسولی محلاتی، ۱۳۸۱)

ای کبود ارغوان‌ها دیهات

آب‌های آسمان، مهریهات

(عزیزی، ۱۳۹۰)

۵.۳ سوره کوثر

از فضایل حضرت فاطمه(س) همان بس که خداوند در قرآن بارها آیاتی را در وصف آن حضرت فرموده است. از جمله این آیات، تمامی آیات سوره کوثر است. «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ» (قرآن کریم/ ۱-۳) ما به تو کوثر [خیر و برکت فراوان] عطا کردیم، پس برای پروردگارت نماز بخوان و قربانی کن، و [بدان] دشمن تو قطعاً بریده نسل و بی عقب است! عزیزی در اینجا به سوره کوثر که در شأن آن حضرت نازل شده، اشاره کرده است.

معجز شق القمر ابروی تو

لیل‌الاسرای ما گیسوی تو

تو تلاوت را گلستان کرده‌ای

کوثری و ختم قرآن کرده‌ای

(عزیزی، ۱۳۹۰)

عزیزی در جایی دیگر پیوند عمیق قرآن کریم با وجود حضرت زهرا(س) را اینگونه بیان می‌کند:

...پس بهار سبز برهان فاطمه

پس نزول آباد قرآن فاطمه

آن شب قدری که روح آمد فرود

جز به قلب نازک زهرا نبود

(همان)

۶.۳ حوض کوثر

علاوه بر آنکه شأن نزول سوره کوثر در مقام حضرت فاطمه(س) آورده شده درباره واژه کوثر آورده‌اند: «چون بر پیامبر اکرم (ص) آیه: «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوْثِرَ؛ ما تو را [چشمه] کوثر دادیم.» (کوثر/ ۱) نازل شد، امام علی (ع) پرسیدند: ای رسول خدا! این کوثر چیست؟ حضرت فرمود: نهری است که خداوند به جهت بزرگداشت و گرامیداشت من، به من عنایت کرده است. امیرالمؤمنین گفتند: این نهر، نهر شریفی است! صفات و خصوصیات آن را برای ما بیان کنید! حضرت فرمود: آری ای علی! کوثر نهری است که از زیر عرش خدا جاری است. آبش از شیر سفیدتر، و از عسل شیرین‌تر، و از کره نرم‌تر. و ریگ‌های درونش از زبرجد و یاقوت و مرجان است، و علف‌های اطراف آن از زعفران است، و خاکش از مشک خوشبو است، پایه‌هایش در زیر عرش خداوند عزوجل است. و در این حال رسول خدا (ص) دست خود را به پهلو امیرالمؤمنین (ع) زدند و فرمودند: ای علی! این نهر از برای من است! و از برای تو است! و از برای محبان تو که بعد از من می آیند.» احمد عزیزی با ترکیب این دو تعبیر به زیبایی حوض کوثر را از چشمه اشک حضرت فاطمه زهرا(س) دانسته است:

...باغبان این زمین پیغمبر است

منبع این آب، حوض کوثر است

حوض کوثر چیست؟! اشک فاطمه

ابر می‌گرید ز رشک فاطمه

اشک زهرا(س)، حوض کوثر می‌شود

ساقی این اشک، حیدر می‌شود

(عزیزی، ۱۳۹۰)

۷.۳ حضرت زهرا(س) پس از وفات پیامبر(ص)

یکی دیگر از موضوعات پربسامد در شعر فاطمی شاعران دهه شصت، مسئله اندوه حضرت زهرا(س) بعد از وفات پیامبر اسلام(ص) است. آن حضرت پیوسته در غم از دست دادن پیامبر خود و در درجه دوم در سوگ وفات پدر بزرگوار خویش لباس غم به تن مبارک خود پوشانیدند و می‌گفتند: «کسی که خاک پاک پیامبر(ص) را ببوید سزاوار است تا پایان عمر هیچ عطری را نبوید. بعد از تو ای پدر آن قدر مصائب بر من فرو ریخت که اگر بر روزهای روشن می ریخت به صورت شب‌های تیره و تار در می آمد.» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۸) گریه حضرت فاطمه(س)، فقط گریه دختر بر وفات پدر نبود. بعضی تصور می‌کنند آنچه باعث اندوه فاطمه زهرا(س) شد عروج روح پدر بوده؛ اما درباره بزرگان دین آنچه قابل توجه می‌نماید آن است که این بزرگواران قبل از هر چیز دغدغه دین داشته‌اند.

جان فدای بغض تنها ماندنت

داغ تلخ از پدر جاماندنت

چون نگرید چشم زهرا سرخ و تر
در فراق هم پیمبر، هم پدر

(عزیزی، ۱۳۹۰)

شاعر در اینجا گریه حضرت فاطمه(س) بعد از وفات پیامبر را گریه دختر بر پدر و گریه بر پیغمبر خود می‌داند. این دیدگاه نشان‌دهنده بینش شاعر نسبت به مسائل دینی را نشان می‌دهد و نگاه سطحی را از وی دور می‌کند.

۸.۳ حضرت زهرا(س) و جبرئیل(ع)

پس از وفات پیامبر مکرم اسلام(ص)، حضرت فاطمه(س) بسیار اندوهگین بودند. کلینی در اصول کافی نوشته است: «فاطمه(س) بعد از رحلت پیامبر(ص) بیش از هفتاد و پنج روز زنده نمانده‌اند. داغ پدر اندوهی سخت بر قلبش وارد ساخته بود؛ به این جهت جبرئیل پی در پی به حضورش می‌آمد و او را در عزای پدر تسلیت می‌گفت، خاطر غمین زهرا(س) را تسلی می‌بخشید و از مقام و منزلت پدرش و حوادثی که بعد از رحلت او بر فرزندان وارد می‌گردید خبر می‌داد.» (کلینی، بی‌تا) عزیزی در این خصوص نیز مضمون آفرینی می‌کند و به نزول جبرئیل بر حضرت فاطمه(س) اشاره می‌کند:

ای تکلم کرده با روح الامین

دختر تجریدی زیتون و تین

(عزیزی، ۱۳۹۰)

۹.۳ دفاع از حریم ولایت

در خطبه فدکیه حضرت زهرا علاوه بر مسائل توحیدی به بحث ولایت امیرالمومنین می‌پردازد. در جایی از خطبه فدکیه در مورد غصب خلافت امام می‌فرماید: «داغ زدید بر غیر شترتان(خلافت) جهان مداری را بدون استحقاق، مرکب سواری خود کردید، در صورتی که مرکب سواری شما نبود و شما لایق سواری آن نبوده و نیستید عهد پیامبر(ص) (در غدیر خم) نزدیک است و از رحلت پیامبر مدتی سپری نشده است و زخم دل ما هنوز بهبود نیافت. جراحات سینۀ ما التیام نپذیرفت. هنوز محمد(ص) در قبر قرار نگرفته، به دستاویز فتنه و آشوب، غصب خلافت کردید و خویشتن را در فتنه انداختید و کافر شدید. جهنم محیط بر کافران است.» (صدر، ۱۳۵۹)

عزیزی درباره غصب خلافت امیرالمومنین (ع) از زبان حضرت فاطمه (س) با پیامبر (ص) سخن می‌گوید:

ای پدر این امتان را وا منه

ابن عم خویش را تنها منه

سایه سبز رسالت بی تو نیست

رنگ بر روی عدالت بی تو نیست

بی تو فرق عدل را شق می‌کنند

غصب حق ما به ناحق می‌کنند

(عزیزی، ۱۳۹۰)

۱۰.۳ فدک

یکی از ظلم‌هایی که در حق خاندان پیامبر روا داشته‌اند غصب زمینی به نام فدک بوده است. فدک جزو تصرفاتی است که پیامبر در آن از نیروی نظامی استفاده نکرده است؛ زیرا ساکنین فدک وارد جنگ نشدند و با پیامبر آشتی کردند. آنچه در تاریخ آمده این است که یکی از بهانه‌های ابوبکر و عمر برای غصب فدک آن است که فدک جزو بیت‌المال و متعلق به تمام مسلمین است. مسئله قابل توجه آن است که «مبارزه فدک درحقیقت، یک مبارزه مالی صرف نبود. چهره‌های سیاسی و حکومتی داشته و طرح فدک در راستای مبارزه با حاکمان آن زمان قلمداد می‌شده است» (حسینیان قمی، ۱۳۷۹)

احمد عزیزی درباره شدت تأسف و اندوه جریان فدک در کتاب کفش‌های مکاشفه آورده است:

وسعت این زخم بیش از خوابهاست

این فدک تا ماوراء آبهاست

این فدک گاهی گلیم پاره‌ای است

گاه تصنیف گل آواره‌ای است

(عزیزی، ۱۳۹۰)

۱۱.۳ هجوم به خانه حضرت فاطمه زهرا(س)

یکی از اتفاقات تلخ در تاریخ زندگانی ائمه اسلام، هجوم به خانه حضرت امیر علی (ع) و حضرت فاطمه(س) است. این واقعه که بعد از وفات پیامبر و در پی غصب خلافت امیرالمؤمنین(ع) و روی کار آمدن ظالمانه ابوبکر و توسط عمر بن خطاب انجام شده یکی از ظالمانه‌ترین اقدامات دشمنان رسول‌الله بوده است. در تاریخ آمده که «گفته شدای عمر در این خانه فاطمه است. گفت باشد یعنی اعتنایی به سوخته شدن فاطمه(س) و فرزندان و همسرش که مورد آیه تطهیر و مودتند نیست و اهمیتی ندارد»

(دستغیب شیرازی، ۱۳۵۴)

احمد عزیزی از فاجعه آتش زدن خانه وحی به احتراق لاله تعبیر می‌کند:

عشق من پاییز آمد مثل پار

باز هم ما بازماندیم از بهار

احتراق لاله را دیدیم ما

گل دمید و خون نجوشیدیم ما

باید از فقدان گل خون جوش بود

در فراق یار مشکی‌پوش بود

(عزیزی، ۱۳۹۰)

۱۲.۳ شهادت مظلومانه و قبر مخفی حضرت صدیقه طاهره(س)

یکی از رفتارهای شاخص حضرت فاطمه(س) وصیت ایشان به حضرت امیرالمؤمنین بوده است. بانوی برتر اسلام در آخرین روزهای عمر شریف خود از همسر بزرگوارشان خواستند تا پس از مرگ شبانه بدن ایشان را دفن کنند. این وصیت کاملاً رنگ و

بوی سیاسی داشته است. «حضرت زهرا(س) با وصیت خود مانع از آن شدند که ابوبکر به عنوان خلیفه بر جنازه مطهر ایشان نماز بخواند. این خود نشان‌دهنده آن است که آن حضرت، ابوبکر را به عنوان خلیفه قبول نداشته‌اند. به طور یقین حضرت زهرا(س) با این کارشان می‌خواستند باری دیگر همانند جریان فدک مبارزه‌ای تازه را با وصیت‌نامه سیاسی خویش شروع کنند که ضربه سهمگینی به حکومت وقت وارد سازند.» (خشاوی، ۱۳۷۸)

گذشته از تدفین شبانه دختر پیامبر(ص)، یکی از بارزترین نشانه‌های مظلومیت فاطمه علیهاسلام مخفی بودن قبر آن بانوی یگانه اسلام است و امیرالمؤمنین علیه السلام مخصوصاً آن قبر مطهر را پنهان کردند تا این نشانه تا قیامت باقی بماند؛ نشانه‌ای که بیانگر مظلومیت خاندان پیامبر است.

شیعه یعنی کشف یک قتل فجیع

شیعه یعنی دفن یک گل در بقیع

این دل یاس است و روح یاسمین

این امانت را امین باش ای امین

(عزیزی، ۱۳۹۰)

در جایی دیگر، عزیزی به این منظر اینگونه نگاه می‌کند:

گریه کن زیرا که دخت آفتاب

بی‌خبر باید بخوابد در تراب

نیمه شب دزدانه باید در مفاک

ریخت بر روی گل خورشید خاک

(همان)

۱۳.۳ حضرت زهرا(س) و فرزندان ایشان

روایات بسیاری درباره آگاه بودن حضرت زهرا(س) از اتفاقات پس از شهادت ایشان و حوادث عاشورا وارد شده است. احمد عزیزی در اشعاری که درباره حوادث عاشورا سروده، به روایتی که درباره ندای حضرت زهرا(س) در صحرای کربلاست اشاره می‌کند:

پنبه‌های آل سفیان رشته شد

گلشن یاسین به خون آغشته شد

وه چه فریادی ز صحرا می رسد

از زمین آواز زهرا می رسد

(عزیزی، ۱۳۶۸)

یا در کتاب کشف‌های مکاشفه اینچنین دامن زهرا (س) را بهار نینوا می‌داند:

دامن زهرا(س) ، بهار نینواست

لاله خون پرورده‌ای از این هواست

به به از پیوند یاس و نسترن

هم حسین اینجا شکوفد هم حسن

(عزیزی، ۱۳۹۰)

۱۴.۳ عمر کوتاه حضرت زهرا(س)

همچنانکه درباره بسیاری از تواریخ مربوط به قبل از هجرت پیامبر (ص) به مکه اختلافات فراوانی بین علمای شیعه و سنی است درباره تاریخ شهادت و مدت عمر آن بانوی بزرگ اسلام اختلافات فراوانی وجود دارد؛ اما قول مشهور آن است که عمر حضرت صدیقه شهیده (ص) ۹ هجده بوده است.

یکی از تعبیری که در اشعار فاطمی کمتر به چشم می خورد، موضوع سن حضرت فاطمه (س) هنگام شهادت ایشان است. عزیزی از معدود شاعرانی است که به این مضمون پرداخته است:

ای گل با اشک خونین تر شده

ای به هجده سالگی پرپر شده

یاس یک شب را گل ایوان ماست

یاس تنها یک سحر مهمان ماست

بعد روی صبح پرپر می شود

راهی شبهای دیگر می شود

(همان)

امام علی(ع) بعد از شهادت حضرت زهرا(س)

مصیبت شهادت حضرت فاطمه(س) آن سان سخت بود که علی (ع) از سوز دل خود سخن می گوید: «چون فاطمه (ع) درگذشت. امیرالمومنین او را پنهان به خاک سپرد و آثار قبر او را از میان برد. سپس رو به مزار پیغمبر کرد و گفت: ای پیغمبر خدا از من و از دختری که به دیدن تو آمده و در کنار تو زیر خاک خفته است، بر تو درود باد! خدا چنین خواست که او زودتر از دیگران به تو بپیوندد. پس از او شکیبائی من به پایان رسیده و خویشتن داری من از دست رفته؛ اما آنچنان که در جدائی تو صبر را پیشه کردم، در مرگ دختری نیز جز صبر چاره ندارم که شکیبائی بر مصیبت سنت است.» (شهیدی، ۱۳۹۳)

عزیزی در این ابیات با لحنی اندوهناک از مصیبت حضرت فاطمه و غوغایی که در دل علی (ع) به پا شده سخن می گوید:

داغ عطر یاس زهرا زیر ماه

می چکانید اشک حیدر را به چاه

عشق معصوم علی یاس است و بس

چشم او یک چشمه احساس است و بس

گریه آری گریه چون ابر بهار

بر کبود یاس و سرخ نسترن

مدفن این ناله غیر از چاه نیست

جز دو کس از قبر او آگاه نیست

(عزیزی، ۱۳۹۰)

ارادت به حضرت زهرا(س)

یکی از مضامین پرکاربرد در اشعار آیینی، ابراز ارادت و مدح و ثنای آن بزرگواران است. عزیزی نیز همچون دیگر شاعران متعهد در بعضی ابیات به مدح و ستایش این بانوی نمونه پرداخته است:
ناز آن چشمی که زهرا باورست
وای بر چشمی کی به زهرا ترست!

(همان)

مضامین مبهم:

در میان ابیات بررسی شده در این مقاله، ابیاتی مبهم به چشم می‌خورد. ابیاتی که برای نگارنده قابل تحلیل نبود. از جمله این ابیات این بیت از عزیزی در کتاب کفش‌های مکاشفه است:
ای ز نامت گل چمن‌آرا شده
هاجر از اندوه تو سارا شده

(همان)

در این بیت منظور شاعر از سارا شدن هاجر به خوبی معین نیست.

نتیجه‌گیری:

شعر فاطمی یکی از شاخه‌های شعر آیینی است که در آن به مسائل مربوط به زندگی حضرت فاطمه(س) پرداخته می‌شود. این نوع از شعر آیینی تا قل از پیروزی انقلاب اسلامی چندان مورد توجه شاعران قرار نگرفته بود. با پیروزی انقلاب اسلامی و با گسترش فرهنگ اسلامی، شاعران متعهد به سرودن اشعار مذهبی بخصوص اشعار فاطمی علاقه نشان دادند. احمد عزیزی در میان شاعران مطرح پس از انقلاب و در دوران دفاع مقدس، یکی از شاعران شاخص در بکارگیری مضامین نو در شعر فاطمی است. عزیزی بیش از دیگر شاعران معاصر به روایات وارد شده درباره حضرت فاطمه(س) توجه نشان داده است. به عنوان مثال تعبیر یاس برای نخستین بار در اشعار احمد عزیزی به نظم درآمد.

یاس بوی حوض کوثر می‌دهد

عطر اخلاق پیمبر می‌دهد

حضرت زهرا دلش از یاس بود

قطره‌های اشکش از الماس بود

اشک می‌ریزد علی مانند رود

بر تن زهرا، گل یاس کی بود

یا تعبیری نو در مورد حوض کوثر که احمد عزیزی با نگاهی متفاوت حوض کوثر را از چشمه اشک حضرت زهرا(س) دانسته است:

حوض کوثر چیست؟! اشک فاطمه

ابر می‌گرید ز رشک فاطمه

اشک زهرا(س)، حوض کوثر می‌شود

ساقی این اشک، حیدر می‌شود

در اشعار فاطمی، کمتر دیده شده که به عمر هجده ساله دختر پیامبر اشاره شود؛ اما عزیزی در این مقام نیز از دیگران شاخص‌تر عمل می‌کند و ابیاتی در این مضمون می‌سراید.

ای گل با اشک خونین تر شده

ای به هجده سالگی پرپر شده

یاس یک شب را گل ایوان ماست

یاس تنها یک سحر مهمان ماست

یکی دیگر از مضامین نابی که عزیزی در دهه‌های معاصر پیش از همه آن را در اشعار خود به کار برده، مربوط به نزول جبرئیل بر آن حضرت است:

ای تکلم کرده با روح الامین

دختر تجریدی زیتون و تین

با توجه به نکات ذکر شده می‌توان گفت عزیزی از کسانی است که در دوران معاصر باعث تقویت شعر فاطمی شده است. مضامین به کار رفته در اشعار این شاعر تا اندازه‌ای رنگ و بوی تازگی دارد و این خود به گسترش فرهنگ فاطمی و شعر آئینی کمک شایانی می‌کند. امید است با گسترش قلمرو شعر آئینی و توجه شاعران جوان به این نوع شعر زمینه تقویت و رشد روزافزون این نوع شعر فارسی بیش از پیش فراهم شود.

منابع

۱. آئینه‌وند، صادق، ۱۳۸۷، ادبیات سیاسی تشیع، تهران: نشر علم.
۲. امین‌پور، قیصر، ۱۳۶۵، ظهرروز دوازدهم، تهران: انتشارات برگ.
۳. حسینیان قمی، مهدی، ۱۳۷۹، زخم خورشید (کاوشی در زندگی حضرت زهرا)، مقدمه آیت الله سید محمد حسن مرتضوی لنگرودی، تهران، امیر کبیر.
۴. دستغیب شیرازی، سیدعبدالحسین، ۱۳۵۴، زندگی‌نامه صدیقه کبری(س)، شیراز: انتشارات علمیه اسلامی.
۵. شهیدی، سیدجعفر، ۱۳۹۳، زندگی حضرت زهرا(س)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۶. صدر، محمد باقر، نقش تاریخی و سیاسی فدک: همراه با متن کامل خطبه حضرت زهرا(س) مشهد: انتشارات فدک، ۱۳۵۹.
۷. عزیزی، احمد، ۱۳۶۸، شرحی آواز، تهران: برگ.

۸. ....، ۱۳۹۰، کفشهای مکاشفه، چاپ چهارم، تهران: المهدی.
۹. کلینی، محمد بن یعقوب، بی تا، اصول کافی، جلد سوم، شیراز: انتشارات علمیه اسلامیه.
۱۰. رسولی محلاتی، سید هاشم، ۱۳۸۱، زندگانی حضرت فاطمه(س)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۱. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۸، زهرا (ع) برترین بانوی جهان، قم: انتشارات سرور.
۱۲. رضوانی، محسن، بررسی مختصات سبک هندی در شعر فارسی معاصر، خوشدل تهرانی، سهراب سپهری، احمد
۱۳. خشاوی، شهین، ۱۳۷۸، زندگانی سیاسی حضرت زهرا سلام الله علیها، تهران: نشر عابد.